

С. В. Кульчицький

Перебудова в СРСР 1985—91

«ПЕРЕБУДОВА» в СРСР 1985—91 — політичні й економічні реформи, здійснені після приходу до влади у березні 1985 [М. Горбачова](#). Метою реформ було подолання кризи, викликані істотною неефективністю тоталітарної політичної системи і відповідної їй директивної економіки в умовах [постіндустріального суспільства](#). Реформаторська частина компартійно-радянської еліти сподівалася шляхом здійснюваних із Кремля перетворень подолати кризу, посилити темпи економічного розвитку і зберегти за СРСР статус наддержави на міжнародній арені. Однак радикальні перетворення М. Горбачова показали принципову неререформованість ленінсько-сталінської системи влади і власності.

Здійснювана бюрократичними засобами «П.» переросла у революцію. Неочікуваний реформаторами саморозпад державного ладу супроводжувався могутнім спалахом національно-визвольного руху. Під тиском «неформальних» організацій, що виникли завдяки лібералізації режиму, республіканська компартійно-радянська номенклатура почала власну політичну гру, внаслідок чого загальносоюзний центр втратив контроль за становищем у країні. Перший етап «П.» охоплював 1985—86 і проходив під офіційним гаслом «Більше соціалізму!». У квітні 1985 пленум ЦК КПРС висунув концепцію прискорення соціально-економічного розвитку, а у березні 1986 XXVII з'їзд КПРС затвердив розроблені командою нового голови РМ СРСР *М. Рижкова* «Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986—1990 годы и на период до 2000 года». Політика П. була задумана як типова в історії Росії «революція зверху». Характеризуючи її, М. Горбачов наголошував, що йшлося про глибокі, революційні за суттю перетворення, здійснювані з ініціативи самої влади. Долаючи опір консерваторів, які не бажали змін, він зробив ставку на примусову зміну поколінь у вищому керівництві.

На першому етапі П. склад політбюро ЦК КПРС був оновлений майже на 70 % , відбулася заміна 60 % секретарів обкомів і 40 % членів ЦК КПРС. Одночасно в країні запроваджувалася [гласність](#) — своєрідний перехідний стан від мовчазного одностумства до свободи слова. У вересні 1986 Головліт СРСР видав наказ, що спонукав цензорів зосередитися на питаннях, пов'язаних із охороною державної і військової таємниць у друкованих виданнях, та інформувати партійні органи тільки про істотні порушення в

ідеологічній сфері. Коли спроби забезпечити більш динамічний розвиток економіки провалилися, гасло «прискорення» випало з пропагандистського арсеналу.

Другий етап «П.» (1987—88) відбувався під гаслом «Більше демократії!». На січневому (1987) пленумі ЦК КПРС в остаточний текст доповіді М. Горбачова після тривалої боротьби у «верхах» було додано положення про те, що вибори керівних органів по всій партійній вертикалі мають бути альтернативними. Не менш революційними стали положення про необхідність відмови партійних органів від управлінських функцій, перетворення рад на справжні органи влади, проведення виборів у ради на альтернативній основі.

Реформатори брали курс на оновлення всієї компартійно-радянської вертикалі з тим, щоб керівні кадри відчували залежність від виборців, а не від керівників вищих інстанцій. Ідеї, висловлені на січневому (1987) пленумі ЦК КПРС, розвинула ХІХ конференція КПРС, що відбулася у червні—липні 1988. Схвалена конференцією конституційна реформа в СРСР законодавчо оформлена на позачерговій сесії ВР СРСР у грудні 1988. Громадяни мали обрати народних депутатів, а вже вони — ВР СРСР.

Третій і останній етап П. охопив 1989—91. «Ініціатива верхів» не зімкнулася, як сподівався на це М. Горбачов, із масовим рухом знизу. Неконтрольовані компартійним апаратом вибори в органи державного управління змінили обличчя політичного режиму. Відокремлення КПРС від рад перетворювало її з державної структури на звичайну політичну партію. Ліквідація компартійної диктатури призвела до припинення панування держави над громадянами, тобто до суверенізації суспільства. У березні 1989 пройшли перші вільні вибори народних депутатів СРСР. В УРСР у третині виборних округів було висунуто, як і раніше, по одному кандидату. Там, де на одне місце претендували кілька кандидатів, далеко не скрізь партійний функціонер випередив суперника. Перший з'їзд народних депутатів СРСР, що відбувся у Москві в травні 1989, обрав постійно діючий орган вищої законодавчої влади — ВР СРСР. Її головою голосами 2123 депутатів (проти 87) обраний генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов, який перебував на вершині своєї популярності. Уперше з 1920-х рр. у СРСР з'явилася легальна опозиція — Міжрегіональна депутатська група. До складу цієї групи, яку очолили Ю. Афанасьєв, [Б. Єльцин](#) і *А. Сахаров*, входило до 20 % українських депутатів. У липні 1989 Міжрегіональна депутатська група озвучила свої вимоги: визнання приватної власності, зокрема на землю, децентралізація влади, економічна самостійність республік, досягнення ними реального суверенітету.

Вагомим здобутком «П.» стала поява [неформальних організацій](#). У вересні 1989 в Києві відбувся установчий з'їзд [Народного руху України](#). Тоді ж за порадою М. Горбачова подав у відставку 1-й секретар ЦК КПУ *В. Щербинський*. Восени 1989 ВР УРСР внесла поправки до закону про вибори. Новий закон не дозволяв обрання 1/3 депутатів поза виборчими округами і обрання парламенту з'їздом народних депутатів, як це було в СРСР і РРФСР. Передбачалися прямі й рівні вибори з висуванням довільної кількості кандидатів у

депутати, забезпечувався реальний контроль з боку громадськості за підрахунком голосів. Вибори відбулися у березні 1990 і дали абсолютну перевагу депутатам-комуністам. Однак у самій КПУ почав міцніти прошарок суверен-комуністів.

У ВР УРСР оформилися парламентська більшість і опозиційна меншість ([«Народна рада»](#)). Діючи в унісон, вони 16 липня 1990 прийняли [Декларацію про державний суверенітет України](#), а 24 серпня 1991 — [Акт проголошення незалежності України](#).

Рекомендована література

1. Прокоп М. Напередодні незалежної України: Спостереження і висновки. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Л., 1993;
2. Алексєєв Ю. та ін. Україна на зламі історичних епох. К., 2000;
3. Кульчицький С. Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні. К., 2001;
4. Бойко О. Україна у 1985—1991 рр.: Основні тенденції суспільно-політичного розвитку. К., 2002;
5. Литвин В. Україна: Від бюрократичної «перебудови» до народної революції. К., 2005;
6. Прорыв к свободе: О перестройке двадцать лет спустя (критический анализ). Москва, 2005;
7. Гайдар Е. Гибель империи: Уроки для современной России. Москва, 2006;
8. Даниленко В. Україна в 1985—1991 рр.: остання глава радянської історії. К., 2018.

Бібліографічний опис:

Перебудова в СРСР 1985—91 / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-883321>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).